

intressantaste av alla de praktiskt inriktade artiklarna. Vill man ha en överblick kan det löna sig att börja med följande tre: Wittmans om deltagande kommunplanering, Simpsons & Stanghettas om olika sätt att lösa problem som har att göra med dolda kommunikationsstrukturer ("hidden agen-

das") och Saltz & Delewskis om problem i anslutning till försök att bygga upp olika allianser.

Marjatta Montonen

Översättning: *Thomas Rosenberg*

Om avhengighet, rus och personlig identitet

— en kommentar till Madsen

Den norske filosofen Kjell Madsen har i en artikel i *Nordisk Alkoholtidskrift* (1992:1) ägnat sig åt att analysera begreppen "beroende" och "rus" samt hur dessa kan relateras till den "personliga identiteten". En stor del av diskussionerna är uppbyggda kring en kritik av en del resonemang som undertecknade har fört i ett antal artiklar (Bergmark & Oscarsson, 1985a, 1985b, 1986, 1987). Madsens argumentering mot våra resonemang bygger i så stor utsträckning på en serie missförstånd att vi har haft ett visst besvär att övervinna vår förvåning inför dess uppdykande på en offentlig arena av den typ som NAT utgör. Detta bör dock inte hindra oss ifrån att försöka reda ut denna dubbelt överlagrade kedja av missförstånd¹.

Madsen upprepar i sin artikel den karakteristik som Duckert (1985) lanserade i en debatt med oss: att vår argumentation innebär en fullständig sammanblandning av både begrepp och nivåer. Vi vidhåller dock att vi i förhållande till Duckert inte var den part som artikulerade ohållbara resonemang. Den intresserade läsaren, som möjligen önskar en explikation på denna punkt, uppmanas att ta del av våra svar till Duckert (1985b, 1986).

Beträffande Madsen skall vi försöka visa det berättigade i att han får dela sin landsmaninnas öde — att den anförda karakteristiken passar bättre på hans eget resonemang än på vårt.

Huvudargumentet i Madsens kritik utgår från antagandet att vi framför två oförenliga resonemang för att vederlägga förekomsten av "kontrollförlust". En första variant, som Madsen betecknar ett empiriskt A-perspektiv, stödjer sig på de experiment olika beteendeorienterade forskare genomförde under 60- och 70-talet. Dessa experiment visade genomgående att identifierade alkoholproblematiker var förmögna att på olika sätt moderera sitt alkoholintag. Madsen anger, med förbehåll för sin relativt ringa förtrogenhet med forskningen på området, att han accepterar detta "empiriska argument". Här krävs endast en mindre kommentar. Hänvisningen till dessa experiment innebär inte att vi enbart betraktar det som en empirisk fråga huruvida kontrollförlust förekommer eller ej, utan snarare att "det finns efter redovisningen av dessa resultat ingen möjlighet att hävda att den traditionella uppfattningen (läs Jellineks uppfattning) beträffande kontrollförlust är korrekt" (Bergmark & Oscarsson 1985, 63). Det faktum att dessa experiment undanröjde grunden för vardagliga och mer kliniskt orienterade föreställningar om alkoholen som en sorts "kvasi-aktör", av den typ Madsen själv spekulerar kring, medför inte nödvändigtvis att det inte finns andra invändningar att göra.²

Det stora problemet med Madsens argumentation sammanhänger emellertid i första hand med hans tolkning av det som han betecknar som vårt

"B-perspektiv", den neo-behavioristiska doktrinen beträffande alkoholkonsumtionen som en följd av olika typer av förstärkningsmekanismer. Vad Madsen helt tycks förbise, eller har glömt bort, är att detta B-perspektiv inte representerar vår egen position — det är en artikulering av det teoretiska fundament som omfattas av Duckert. Vi har försökt visa att det är begreppslikt problematiskt, att likt Duckert omfatta ett sådant fundament och samtidigt hävda att man kan bedriva kontrollträning med alkoholproblematiker. Vi har ifrågasatt den teoretiska koherensen i att som Duckert på en och samma gång hävda att "'ukontrollerat drikking' blir derfor innen læringsteorien en logisk umulighet" (Duckert 1985, 149) och "att kontrollträning kan være en adekvat behandlingsteknikk" (a.a. s. 150). Givet att en person omfattar B-perspektivet, vilket Duckert men inte vi gör, så uppstår en teoretisk problematik med begreppet kontrollträning. Men istället för att med utgångspunkt i ett pragmatiskt eller ontologiskt resonemang helt enkelt avfärda Duckert och den behavioristiska doktrinen har vi påvisat att under villkoret att hennes teoretiska fundament tilldelas en axiomatisk giltighet så följer andra problem.³

Denna grundläggande felläsning avsätter sig, på ett sätt som snarast påminner om förvecklingarna i en sängkammarfars, i nästan varje invändning Madsen riktar mot oss. Han skriver t.ex.: "Dersom Bergmark och Oscarsson fastholder den empiriske tese at alkoholikere handler når de drikker . . . står de heller ikke fritt til å 'velge et perspektiv' som innebærer det motsatte. At det ikke-intensjonale, rent 'kausale perspektiv' i virkeligheten gjør det umulig å tale om handling overhodet, inrømmes åpent i svaret till Duckert" (a.a., s. 8). Här tycker sig Madsen triumferande kunna beslå oss med att öppet tillstå en grundläggande motsägelse, när det är uppenbart för varje läsare att vad det är frågan om är att vi kritiserar Duckert för den motsägelse som Madsen tillskriver oss. Detta då det är Duckert, och inte undertecknade, som bekänner sig till neo-behaviorismen och samtidigt vill använda sig av begrepp som kontrollträning, handlingar och aktiv vilja.

I vår artikel från 1987 sammanfattar vi några olika typer av problem i samband med kontrollbegreppet: forskarna kring "alkoholberoende syndromet" får problem när de skall integrera begreppet "försvagad kontroll" som ett kausalt in-

ducerat fenomen med ett grundläggande intentionalistiskt perspektiv; behavioristiskt inriktade alkoholterapeuter, av Duckerts typ, har problem med motsättningen mellan sitt deterministiska grundperspektiv och kliniska begrepp/ambitioner som implicerar ett intentionalistiskt ramverk; behavioristiska teoretiker, som Bandura (1977), har problem med att föra i bevis att inget avsteg från den deterministiska doktrinen är nödvändig för att betrakta individen som en fritt väljande varelse. Vi beskriver dessa problem som exponenter för en mer grundläggande problematik, nämligen att: ". . . rational and purposive explanations of actions are incompatible with causal explanations." (a.a. s. 1206). Att Madsen, som citerar denna sentens, tycker sig ha underlag för att hävda att vår argumentation karakteriseras av en dylik oförenlighet, dvs. den förmenta motsättningen mellan A- och B-perspektivet, är något som gör oss aningen häpna.⁴

I del två av artikeln presenterar Madsen sin egen modell för att ge innebörd åt kontrollförlustbegreppet. Vår avsikt med det här inlägget är att uppmärksamma intresserade läsare på några av Madsens felläsningar eller feltolkningar av våra texter och inte att diskutera hans egen modell. Därför ska vi bara kort beröra ett par punkter i del två som har hänvisningar till undertecknade.

Madsen försöker vidmakthålla det meningsfulla i kontrollförlustbegreppet genom att binda en individs handlingar till en rationalitetsskala eller värdehierarki avseende olika handlingar. Madsen pekar i det senare fallet på liknande resonemang hos Takala och skriver förutseende i en not att han förväntar sig samma kritik av sitt eget försök som vi tidigare bestått Takala med (a.a. 1987). Och så är det förstås, men för Madsens del tillkommer några korta kommentarer rörande hans introduktion av en rationalitetsskala.

Madsen hävdar (sid. 8) att ett argument som baseras på att intentionaliteten är konstitutiv för handlingar och att dessa därmed alltid är kontrollerade i bemärkelsen intentionella, är en felaktig slutsats då den bygger på en ohållbar antingen-eller-modell av rationalitet. Enligt Madsen kan nämligen det han kallar "minimumrationalitet" vara förenligt med kontrollförlust i den bemärkelsen att en sådan rationalitet medför att individen ". . . prioriterer i praksis verdier som rangeres lavere" (sid. 11) än sådana som är förenliga med en

”maximumrationalitet”.

Likt Takala knyter Madsen här inte frågan om kontrollförlust till intentionalitetskriteriet (vi är överens om att handlingar förutsätter intentionalitet) utan till en moralisk eller normativ referensram. Men till skillnad från Takala utgår Madsen från individens egen moraliska referensram och inte från en mer allmän social/samhällelig. Efter detta senare, enligt vår mening rimliga perspektiv, är det dock tyvärr slut med Madsens konstruktiva bidrag till debatten och han hamnar i liknande problem som Takala.

På vilket sätt är det rimligt att argumentera att ”...det finnes en feiltilpasning av verdimesig karakter. . .” (sid. 11) om en individ i praxis prioriterar värden som rankas lägre. Vi har i en tidigare artikel (a.a. 1987) hävdad att vi inte finner det lämpligt att likt Takala grunda vetenskapliga förklaringar av mänskliga handlingar på allmänna moraliska omdömen om t.ex. ”värdet” av olika typer av handlingar. I Madsens fall rör det sig enligt vår mening mer om en principiell oklarhet relaterad till införandet av distinktionen mellan ”minimum — maximumrationaliteten”.

Liksom i tidigare texter menar vi att det enda rimliga i ett icke-kausalt perspektiv är att relatera en individs kontroll till dennes situationella intentioner (se t.ex. a.a. 1987), dvs. vilket motiv eller vilken grund individen har för den handling han eller hon utför eller avser att utföra.⁵ Om en individ då väljer att i en given situation göra något han eller hon inte ”borde”, t.ex. äta en chokladkaka om han eller hon bantar, svika ett förtroende eller ”begå äktenskapsbrott”, är det då inte rimligt att i det första exemplet tolka det som att individen antingen inte kom ihåg föresatsen att banta, eller i den givna situationen prioriterade den tillfredställelse chokladkakan ger framom projektet att banta; och i det andra fallet som ett exempel på t.ex. synd eller omoraliskt uppträdande. Och både synden, omoralen och tillfällets företrädare kräver en intentionell, väljande individ som inför sig själv och samhället i stort kan reflektera över det gjorda valet.

Vad vi kan förstå utgår Madsen liksom vi själva ifrån individens egna erfarenheter, önskningsar och projekt som grund för tolkning av en individs

intentionalitet och inte från en extern bedömning av ”rätt och fel”. I förhållande till vad ligger då individens ”felanpassning” och ”kontrollförlust” om han eller hon i valet mellan olika handlingsalternativ t.ex. väljer att prioritera det som för tillfället framstår som mest attraktivt framom ett mer långsiktigt eller framtida projekt? Dvs., om individen väljer att göra det hon ”vill” göra, för vem är detta ”fel” och en fråga om ”kontrollförlust”?⁶ Knappast för individen. Och som forskare blir vi knappast klarare än t.ex. vissa behaviorister om vi på detta sätt blandar begrepp som ”vilja”, ”intention” och ”handling” med ”felanpassning” och ”kontrollförlust”.

Att Madsen inte kan hålla ordning på de här resonemangen heller, fast de delvis är hans egna, är hans fotnot nr 9 på sid. 15 ett utmärkt exempel på. Först bejakar han där via referenser till Takala allmänna moraliska värderingar som referensram för individens handlingar. Med hänvisning till ett citat i vilket vi med utgångspunkt från individens situationella prioritering av vissa värderingar eller omständigheter argumenterar för ett intentionellt perspektiv på mänskliga handlingar, påstår Madsen att vi som vanligt(!) blandar ihop eller håller med om det vi själva kritiserar — i det här fallet att vi är inne på samma linje som han och Takala. Och som vanligt är det tvärtom: I det här fallet har Madsen glömt bort eller inte sett den avgörande skillnaden mellan att tolka en individs handlingar utifrån individens egna utgångspunkter eller utifrån en till individen extern referensram — en skillnad både mellan honom själv och Takala och mellan oss och den senare!

Avslutningsvis kan vi inte låta bli att undra över varför en person som Madsen, som ser missbrukares och andra individers handlingar som intentionella val knutna till individens identitet, så förbehållslöst håller fast vid och försvarar ett kontrollförlustbegrepp att han inte bara blir oförmögen att ta del av andras argumentation, utan också slarvar bort det värdefulla i den egna — men vi antar att det också ska tolkas som ett utslag av kontrollförlust!

*Anders Bergmark
Lars Oscarsson*

LIT T E R A T U R

Bandura, A.: *Social Learning Theory*. Prentice-Hall, New Jersey 1977

Bergmark, A. & Oscarsson, L.: Beroende eller kontroll — en granskning av två perspektiv. *Alkoholpolitik — Tidskrift för nordisk alkoholforskning* 2(1985): 2, 61-68. 1985 a

Bergmark, A. & Oscarsson, L.: Om att tappa kontrollen över begrepp — ett svar till Fanny Duckert. *Alkoholpolitik — Tidskrift för nordisk alkoholforskning* 2(1985): 4, 210-213. 1985 b

Bergmark, A. & Oscarsson, L.: Att begripa praktiken — och att greppa kontrollen. *Alkoholpolitik — Tidskrift för nordisk alkoholforskning* 3(1986): 1, 59-61

Bergmark, A. & Oscarsson, L.: The Concept of Control and Alcoholism. *British Journal of Addiction* 82(1987): 11, 1203-1212

Duckert, F.: En kommentar till Bergmark og Oscarsson. *Alkoholpolitik — Tidskrift för nordisk alkoholforskning* 2(1985): 3, 149-153

Duckert, F.: Kontrollbegreppet i alkoholistbehandlingen — et gjensvar till Bergmark och Oscarsson. *Alkoholpolitik — Tidskrift för nordisk alkoholforskning* 3(1986): 1, 58-59

Madsen, K.: Om avhengighet, rus och personlig identitet. *Nordisk Alkohol Tidskrift* 9(1992): 1, 3-16

von Wright, G. H.: *Explanation and Understanding*. Cornell University Press, New York 1971.

N O T E R

1. Att vi betecknar missförstånden som "dubbelt överlagrade" sammanhänger med att de ursprungliga artiklarna (som utgör utgångspunkten för Madsens kritik) dels behandlade generella oklarheter inom olika traditioner på alkoholområdet och dels specifika inkonsistenser hos de argument Duckert (1985, 1986) framförde i en debatt med oss. Dessa oklarheter och inkonsistenser har sedan i sin tur tolkats av Madsen på ett sådant sätt att han tycks uppfatta oss som förespråkare för de positioner vi ursprungligen har problematiserat. Vi ställs inför den förvånande och obehagliga situationen att t.ex. tillskrivas en benägenhet att utmönstra handlingsbegreppet eller att ställas till svars för meningsfullheten i olika typer av behavioristiska undersökningar.

2. Vi redovisar sådana invändningar såväl i artikeln från 1985 som den från 1987. I den senare ägnar vi främst vår uppmärksamhet åt de mer moderna förslag till lösningar som har föreslagits av forskare kring det s.k. "Alcohol Dependence Syndrome".

3. Ironiskt nog riktar Madsen, med utgångspunkt från vår villkorliga diskussion av Duckerts teoretiska problematik, pragmatiskt grundande invändningar mot oss. När vi bekymrar oss för att Duckert staplar "sådana begrepp som ansvar, vilja och aktiv handling på varandra" och att dessa "är direkt oförenliga med en syn som beskriver mänskliga handlingar som en direkt följd av givna förstärkningsbetingelser" (Bergmark & Oscarsson, 1985b, s 211), känner sig Madsen föranledd att på pragmatiska grunder förmana oss: Men å avvise muligheten av 'aktiv handling' det er i strid med våre mest elementere erfaringer (Madsen, s. 8) — något som vi naturligtvis aldrig har hävdad.

4. Möjligen har Madsen haft svårt att urskilja vilka nivåer och objekt som diskuteras i de olika artiklarna. I artikeln från 1987 är det kontrollbegreppet som står i centrum. Då vi föreslår att "kontroll", "when related to human actions, must be understood in one of the perspectives outlined above" (dvs. intentionality eller determinism, men inte båda samtidigt, s. 1206) är vi vare sig förespråkare för ett deterministiskt perspektiv eller lämpligheten i att använda begreppet handling inom ramen för en deterministisk referensram. Valet av begreppet "action" är här ett uttryck för att detta används av de författare vi kritiserar. Bandura (1977) använder sig av begreppet "action" trots att han anlägger ett grundläggande deterministiskt perspektiv. Med hänvisning till von Wrights distinktioner (1971) valde vi att karakterisera Banduras terminologi som "quasi-teleological" snarare än att explicit förmana honom rätten att använda begreppet.

5. Det orimliga i att t.ex. bygga ett kontrollförlustresonemang på av individen icke eftersträvade eller förväntade konsekvenser av en handling har vi diskuterat i bl.a. Bergmark, A. & Oscarsson, L., 1986, 1987.

6. Vi är här inne på ett problem som tycks vara en grundläggande stötesten för såväl vetenskapligt som vardagligt tänkande kring missbruksproblem. Så hävdar t.ex. ofta den inbitne rökaren att "han egentligen inte vill röka" samtidigt som han drar ett djupt halsbloss. Att ta denna utsaga ad notam förefaller mindre välbetänkt. Mer rimligt är väl att betrakta handlingen — rökningen — som ett uttryck för individens vilja, och utsagan att han egentligen inte vill röka som ett reaktivt projekt som står i motsatsställning till hans historia som rökare. Annorlunda uttryckt laborerar individen med en bild av sig själv som fortfarande återstår att realisera i handling.